

УДК 371.3:268

Ревуцька Світлана Анатоліївна,*аспірант кафедри педагогіки Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне***РОЗВИТОК ІДЕЙ ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ В ПРАЦЯХ НІМЕЦЬКИХ ВЧЕНИХ: Ф. Е. БЕНЕКЕ, М. ШЕЛЕРА, Ф. ШЛЕЙЕРМАХЕРА, А. ШОПЕНГАУЕРА**

У статті проаналізовано основні ідеї духовно-морального виховання в працях німецьких вчених: Ф. Е. Бенеке, М. Шелера, Ф. Шлейермахера, А. Шопенгауера., їхні педагогічні концепції та основні підходи до духовно-морального виховання.

Ключові слова: мораль, духовно-моральна особистість, методи навчання і виховання.

Ревуцкая С. А. Развитие идей духовно-нравственного воспитания в работах немецких учёных: Ф. Е. Бенеке, М. Шелера, Ф. Шлейермахера, А. Шопенгауера

В статье проанализировано основные идеи духовно-нравственного воспитания в работах немецких учёных: Ф. Е. Бенеке, М. Шелера, Ф. Шлейермахера, А. Шопенгауера, их педагогические концепции и основные подходы к духовно-нравственному воспитанию.

Ключевые слова: мораль, духовно-нравственное воспитание, методы обучения и воспитания.

Revucka S. A. The development of spiritual-moral education ideas in the works of the German scientists: F. E. Beneke, M. Sheller, F. Shleyermakher, A. Shopengauer

In the article the basic spiritually – moral education ideas are analysed in the German classic teachers: F. E. Beneke, M. Sheller, F. Shleyermakher, A. Shopengauer, their pedagogical conceptions and basic fittings for spiritual-moral education.

Key words: moral, spiritually moral personality, methods of studies and education.

Актуальність проблеми. Розбудова незалежної держави, динамічний розвиток суспільних відносин, науки і культури визначають підвищення вимог до змісту і якості освіти й виховання в Україні. В умовах сучасної ситуації, що супроводжується тенденцією до зростання бездуховності, стиранням традиційних моральних норм, ослабленням виховних функцій сім'ї, особливо актуальною стає потреба теоретичного обґрунтування та практичного апробування нової системи духовно-морального виховання. З цією метою слід звертатися до позитивного зарубіжного досвіду і використовувати ті його елементи, які відповідають стану суспільної свідомості народу України. Цікавим у цьому зв'язку є досвід духовно-морального виховання німецьких педагогів-класиків: Ф. Е. Бенеке, М. Шелера, Ф. Шлейермахера, А. Шопенгауера.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Для ефективного духовно-морального виховання молоді ми повинні розробити гнучку систему духовно-морального виховання, у якій би було передбачено врахування і викликів та вимог сьогодення, а також потреб молодого покоління. Виконати поставлене завдання не можливо без переосмислення педагогічного досвіду минулого, який збагачує сучасну педагогіку новими фактами, дає змогу прогнозувати її майбутній розвиток.

На особливу увагу в цьому аспекті заслуговують ідеї німецьких педагогів-класиків: Ф.Е. Бенеке, М. Шелера, Ф. Шлейермахера, А. Шопенгауера. Опрацювання ціннісних у науково-пізнавальному та практичному сенсі педагогічних ідей та концепцій педагогів-класиків Німеччини слугуватиме підґрунтям створення ефективної системи духовно-морального виховання.

Метою статті є аналіз ідей духовно-морального виховання німецьких вчених: Ф.Е. Бенеке, М. Шелера, Ф. Шлейермахера, А. Шопенгауера.

Аналіз останніх публікацій. Духовно-моральне виховання Ф.Е. Бенеке, М. Шелера, Ф. Шлейермахера, А. Шопенгауера було досліджено вітчизняними дослідниками (С. Белова, І.В. Валявко, Л.Ц. Ваховський, А. Гулига, В. Кравець, М.А. Мінаков), російськими науковцями (А.М. Джуринський, Е.М. Маллямова, О.Д. Федотова, О.В. Южанінова, А. Піскунов) та німецькими ученими (Е. Акерман (E. Ackermann), Х. Ансельм (Ch. Anselm), Г. Бальке (H. Balke), Р. Бірман (R. Birman), Г. Доерінг (H. Doering), Ф. Ребле (F. Reble) і ін. Проте, не дивлячись на підвищений інтерес науковців різних країн до педагогічної думки Німеччини кінця XIX – початку XX ст., недостатньо, на нашу думку, проаналізованими і до сьогодні залишаються концепції духовно-морального виховання педагогів-класиків: Ф.Е. Бенеке, М. Шелера, Ф. Шлейермахера, А. Шопенгауера.

Виклад основного матеріалу. Великої уваги сьогодні заслуговують ідеї духовно-морального виховання німецьких вчених, які зробили великий внесок у його розвиток, серед них: Ф. Шлейермахер (1768–1834), А. Шопенгауер (1788–1860), М. Шелер (1874–1928), Ф.Е. Бенеке (1798–1854).

Носієм ідеї виховання морально-соціальної особистості є Ф.Е.Д. Шлейермахер, філософ, великий представник духовного руху в Німеччині кінця XVIII – початку XIX століття, професор Берлінського університету. Закінчивши гернгутерський богословський семінарії в Барбі, Ф. Шлейермахер тривалий час займався проповідницькою діяльністю.

Вихідним пунктом його вчення з точки зору філософії є проблема співвідношення моралі й релігії, що роблять істотний вплив на внутрішнє життя особистості. Філософ був переконаний, що «людина народжується з релігійними задатками, як з усіма іншими» [6, с. 136]. Релігія, за оцінкою Ф. Шлейермахера, створює «сприятливе підґрунтя» для моральності, тому не можна перешкоджати її «процвітанню». Моральність є, на його думку, показником внутрішнього світу індивіда, «шатами і покровом його внутрішньої своєрідності». Моральне обличчя людини формує його промову, слова, які передають заповітні бажання «духу», тобто розуму.

Педагогічна система виховання у Ф. Шлейермахера тісно пов'язана з етикою, яка узгоджена з політикою. Виходячи з того, що процес виховання відбувається в певній державі і при певному громадському ладі, мислитель приходив до висновку про взаємодопомогу держави та системи освіти. Педагог стверджує, що буття кожної людини в державі, щоб бути справжньою і вільною життям, має виникати життєво і з цілого, як виникла і сама держава». Виховання мислитель розглядає як процес наступності зв'язку між поколіннями. Важливо врахувати, що Ф. Шлейермахер акцентував увагу на соціальній природі виховання і навчання, відзначаючи величезний вплив суспільства на цей процес. Тому однією з нагальних завдань виховання філософ вважав підготувати людину до життя в державі, в церкві і, взагалі, до вільних громадських відносин.

Мета морального виховання, на переконання філософа, полягає у зміні людської природи, в «пробудженні морального почуття» [10, с. 244]. Високо оцінюючи роль сім'ї і батьків у становленні особистості, центральне місце у Ф. Шлейермахера займала освіта індивіда (в самому широкому сенсі слова) в школі. Філософ вважав, що у шкільних вчителів існує багато можливостей прищепити дітям любов до порядку, законності і слухняності. У крайніх випадках «безпорадності» вчителя Ф. Шлейермахер рекомендував використовувати покарання. Разом з тим вчений стверджував, що чим більше любові та гарного настрою буде вкладено в працю педагога, тим рідше він буде вдаватися до покарань і відповідно, навпаки.

Друга половина XIX століття характеризується тим, що в цей час відбувалося збільшення знань, запозичених з філософії та інших наук про людину і її виховання [2, с. 214]. Особливо велика увага приділялася психологічному обґрунтуванню навчально-виховного процесу.

Винятковий вплив в цей час отримали педагогічні погляди А. Шопенгауера. Продовжуючи традиції І. Канта, мислитель розглядав процес формування волі людини з психологічної точки зору. Одним з вихідних пунктів його вчення є «доля окремої особистості», здатної за допомогою своєї волі дати «моральний напрям» всьому світу [7, с. 135, 136]. Життя людини, за А. Шопенгауером, подібне листку паперу, де стають помітними його неправильні вчинки. Тому головна мета індивіда полягає в розкритті всіх сторін волі і навіть самих «жахливих».

Виховання мислитель ділить на дві складові частини: «природне» виховання і «штучне» [8, с. 5]. Природний «шлях» ґрунтується на реальному пізнанні дійсності, придбанні і накопиченні власного досвіду. «Діти повинні вивчати життя спершу в оригіналі, а не в копії. Тому, замість того, щоб поспішати сунути їм в руки книги, потрібно поступово знайомити їх з речами і людськими стосунками». Штучне виховання традиційно знайомить дітей з навколишньою дійсністю, «переконуючи» їм чужі ідеї, думки і переконання. Виходячи з цього, головним завданням виховання, з точки зору А. Шопенгауера, є «розвиток» у дитини навичок самостійного мислення, «здібностей» вільно мислити і робити висновки [8, с. 6]. Саме з причини неправильного, скаженого сприйняття світу порушується процес природного формування особистості. Від природи, на думку А. Шопенгауера, людина не володіє ні злим, ні «добрим» характером, прояв того або іншого є показником волі і прихованих бажань індивіда. Особисті властивості людини можуть вплинути на його долю, змінити її, тому вчений був переконаний, що кожен будує щастя своїми руками. Справедлива думка філософа і про те, що характер залишається протягом життя незмінним, тому його не можна привести до моральності за допомогою навчання. Можна підкоригувати «поведінку», створити оманливе враження, що й роблять, згідно А. Шопенгауеру, вихователі, але «бажання» та «мета» залишаються колишніми.

Аналізуючи психологічні причини поведінки людини, А. Шопенгауер приходив до висновку, що в основі її лежать три головні мотиви: «егоїзм, злість, жаль» [9, с. 217]. Мотиви – це всього лише зовнішня оболонка, не виявляє суті характеру, однак, саме вони є його ричагами управління.

Таким чином, філософсько-педагогічні погляди А. Шопенгауера формують в німецькому суспільстві ідеал духовно-сильної особистості.

Оригінальний, нетрадиційний підхід у педагогіці розробив на початку XX століття Макс Шелер, стверджуючи, що мета виховання полягає у вихованні духовної, освіченої особистості, при цьому

основою духовності є освіта. Розглядаючи людину як люблячу і творчу істоту, педагог стверджував, що «вільна духовна діяльність людини» здійснюється «в межах» освіти, яке вміло керує «поведінкою» індивіда [4, с. 89–90]. Тому освіта, згідно М. Шелеру, є процес становлення особистості, процес її «світостановлення».

Розвиваючи свою теорію далі, величезну увагу М. Шелер приділяє набутих людиною знанням, які можна віднести до головних засобів виховання. Педагог виділяє три типи знань:

- освітні знання, що сприяє зростанню індивіда, пробудження його духовних сил;
- рятівні знання, що відкриває людині сенс її буття, його божественного призначення;
- знання позитивної науки, спрямоване на вдосконалення світу, за допомогою різного роду досягнень [5, с. 73–74].

Дослідник Н.Н. Нікітіна, аналізуючи освітньо-виховну концепцію М. Шелера, справедливо додає, що одностороннє знехтування одного виду знання іншими може привести до руйнування гармонії людського буття.

Вічним стимулом пізнання педагог вважав любов. «Вона завжди спонукає до пізнання і свободи, більше того, любов – матір самого духу і розуму» [3, с. 352]. Любов становить ядро особистості, її життєвий орієнтир, в рамках якого і протікає духовно-моральне життя індивіда.

Тому бути освіченим, згідно М. Шелеру, значить бути не тільки інтелектуально розвиненим, а й виявляти вищі емоції, вольові акти, які впливають на всі сфери життєдіяльності особистості. Мислитель був переконаний, що людину робить «людиною» не нова ступінь еволюції, не розум, а його дії, його здатність сказати «ні» тим потягам, які є поривом. Так, з одного боку, індивід, за визначенням М. Шелера, є «глухий кут», а з іншого боку, він є світлий і прекрасний вихід з цього тупіка, істота, в якому первосущє починає пізнавати самого себе і себе осягати, розуміти і рятувати.

Отже, необхідно відзначити, що відмінною рисою педагогіки XIX століття є її науково-філософське обґрунтування. Для класиків німецької педагогіки цього періоду було характерне переосмислення філософських теорій духовно-морального виховання і спроби застосування їх на практиці.

Одним з яскравих представників гуманного ставлення до дітей є німецький філософ, психолог Фрідріх–Едуард Бенекє. Розроблена ним психолого-педагогічна система мала в XIX столітті величезне значення. Відомий німецький педагог Ф.А.В. Дістервег, високо оцінюючи педагогічні погляди Ф.–Е. Бенекє, викладені у двотомнику «Посібник для виховання і вчення» (1834), писав: «Новітня наукова праця, без всякого сумніву має велике значення для освічених батьків і вчителів. З них ніхто не може не знати цього твору, якщо бажає йти зі своїм часом і пізнати справжній стан науки про виховання. Багато до цих пір спірних питань, особливо в галузі навчання, Ф.–Е. Бенекє призводить до остаточного вирішення».

Ф.–Е. Бенекє вважав психологію головною філософською дисципліною. Розглядаючи педагогіку як частину прикладної психології, вчений підкреслював, що цілі і завдання виховання та навчання полягають у правильному розвитку відомих психологічних продуктів і норм. Філософ був переконаний, що постійний вплив розуму на почуття бажання і небажання сформує у людині моральну оцінку, яка, з точки зору Ф.–Е. Бенекє, є вищою ціллю діяльності всебічного вдосконалення людського суспільства.

Відповідно до теорії філософа, кожна людина має «трьох вихователів» – це: «навколишня його природа, обставини та інші люди». Усі види виховання, за винятком другого, ґрунтуються на позитивному прикладі і довірі, тому вихователями, на думку Ф.–Е. Бенекє, є не тільки батьки, а й вчителі, і один народ.

Виходячи з того, що моральність формує основу духовності, первинне значення вчений надавав моральному вихованню. «Кожна людина, якій надано свій вибір» повинна «віддавати перевагу вжити велику кількість часу, зусиль, засобів і т.д. на свій духовний розвиток» [1, с. 218]. Мета духовно-морального виховання виражається у Ф.–Е. Бенекє у вимогах, щоб індивід завжди робив те, що з об'єктивної або суб'єктивної оцінки вважається найкращим або найвищим. Слідом за А. Шопенгауером Ф.–Е. Бенекє вважав, що моральність не можна виховати, можна сформувати звички, уявлення, але найцінніше вже «корениться в людині». У першому томі «Посібник для виховання» Ф.–Е. Бенекє пропонує технологію формування моральності. Спочатку у дітей слід розвивати «найпростіші навички», потім моральні «почуття» в поєднанні з «образами» і на заключному етапі, за висловом вченого, можна переходити до «понять і суджень». Педагог закликав відмовитися від традиційних засобів (заохочення, покарання, переконання) і частіше вдаватися до творчості, до створення педагогічних ситуацій. За педагогом, вихователь повинен вміти ставити вихованця в такі умови, які здатні жваво і свіжо подіяти на нього (викликати в ньому співчуття, доброзичливість, прагнення до пізнання і т. д.). Всі заходи виховання спрямовані на те, щоб дитина сприйняла моральну норму не тільки розумом, але і душею, і могла бути згодом морально самостійною, активно застосовуючи в житті засвоєні правила. Ф.–Е. Бенекє був переконаний, що доцільно виявляти і заохочувати позитивні схильності дітей, (наприклад, захоплення мистецтвом, прагнення до хорошого суспільству і т.д.). У такому випадку процес виховання буде при-

роднім і необтяжливим. Велику увагу вчений приділяв впливу середовища. Враховуючи, що з віком авторитет однолітків збільшується, в якості вихователя Ф.–Е. Бенекє пропонував старшого друга, який здатний «збагатити уявлення» дитини [1, с. 323].

Слід додати, що Ф.–Е. Бенекє був одним з перших в німецькій педагогіці, хто торкнувся теми педагогічного такту. Попереджаючи про виникаючі іноді перегиби в процесі виховання, вчений наполегливо рекомендував вихователям не перевищувати свої повноваження, уникати зневажливого тону, насмішок і дій, спрямованих на придушення волі дитини. Дуже слухняна дитина втрачає свою самостійність і стає залежним від чужої думки. Враховуючи ці міркування, вчений говорив: «Ми вимагаємо від дітей слухняності тільки для їх же добра, а не заради самого слухняності» [1, с. 332].

Основні підходи до проблеми духовно-морального виховання у педагогіці Ф.Е. Бенекє, М. Шелєра, Ф.Шлейєрмахєра, А. Шопєнгауєра подано у таблиці 1.

Таблиця 1

Основні підходи до проблеми духовно-морального виховання у педагогіці Ф.Е. Бенекє, М. Шелєра, Ф. Шлейєрмахєра, А. Шопєнгауєра

Підходи	Представники	Духовно-моральне виховання			
		Цілі і задачі	Зміст (якості)	Методи	Фактори і засоби
Антропологічний	А. Шопєнгауєр, Ф.Е. Бенекє, Ф. Шлейєрмахєр	Вільна, морально-активна особистість, формування самостійності й активності, моральної свідомості і волі	Послушність, правдивість, працьовитість, поміркованість, самооволодіння, любов до порядку, самостійність, співчуття, добродієство	Каяття, осуд, приклад, обмеження, привчання, вправи, заохочення, гра	Активна діяльність, праця, соціум, релігія, довіра до дітей
Аксіологічний	М. Шелєр	Духовна, вихована особистість	Любов до всього сущого, твердість духа		«Освітнє і рятівнє» знання

Висновки. Отже, досліджуючи спільні погляди представників антропологічного та аксіологічного підходів, в першу чергу, слід зазначити, що, визнаючи вирішальну роль морального виховання в становленні особистості, акцент у вихованні німецькі вчені робили на формуванні добродієсного характеру і доброзичливого ставлення до людей. Вважаючи, що до висот духовного людина пробивається шляхом придушення природних схильностей душі, головне місце в моральному вихованні філософи і педагоги відводили загартовуванню волі. Характерною рисою більшості педагогічних концепцій була їхня гуманістична спрямованість. Так, слідує ідеям антропологізму, Ф.Е. Бенекє, А. Шопєнгауєр, Ф. Шлейєрмахєр важливим завданням виховання вважали формування морально-активної особистості з урахуванням накопичених знань інших наукових дисциплін. Всі їх зусилля були спрямовані на спонукування людини до самодіяльності, саморозвитку, самоформування і самовдосконалення. Тим не менш, одні з них вважали, що моральності навчити не можна, в основі вчинків індивіда лежать його внутрішні мотиви. Інші визнавали, що моральність становить основу духовності. Прихильник аксіологічного підходу М. Шелєр розглядав як вищу цінність суспільства духовну, утворену особистість. Головними засобами духовно-морального виховання мислитель вважав знання. Розглядаючи особистість як єдиний цілісний організм, істотне значення педагога та філософа надавали фізичному і трудовому вихованню, вважаючи, що це два головні компоненти духовно-морального виховання. Велику роль у виховному процесі відігравало інтелектуальна освіта, так як дух в першу чергу ототожнювався з інтелектом.

Ціннісні ідеї німецьких учених є актуальними і співзвучними сьогодні для української педагогічної спільноти, оскільки Україна, розбудовуючи свою незалежність намагається робити це на основі християнської духовності.

Література:

1. Бенекє, Ф.Е. Посібник для виховання. [Текст] / пер. під ред. Н. Х. Вєссєлл. – 1871–1872. – 456 с.
2. Джуєринський, А.Н. Історія освіти і педагогічної думки. [Текст] / А. Н. Джуєринський – М. : Владос Прєсс, 2003. – 400 с.
3. Шелєр, М. Вибранні твори [Текст] / М. Шелєр. – М. : Гноєзис, 1994. – 419 с.
4. Шелєр, М. Форми і знання освіти / М. Шелєр // Людина. – 1992. – №5. – С.63–75

5. Шелер, М. Форми і знання освіти / М. Шелер // Людина. – 1992. – №4. – С.85–97
6. Шлейермахер, Ф. Мова про релігію. Монологи [Текст] / Ф. Шлейермахер. – М. – Київ : «REFL-book» – «ИСА», 1994. – 432 с.
7. Шопенгауер, А. Вибрані твори. [Текст] / за ред. професора І. С. Нарського / А. Шопенгауер – М. : Просвітництво.– 1992. – 478 с.
8. Шопенгауер, А. Про виховання [Текст] / Пер. з нім. В. А. Попова/ А.Шопенгауер. – М. : Типо-літографія російського товариства печатної і видавничої справи, 1902. – 16 с.
9. Шопенгауер, А. Промені світла його філософії [Текст] / Пер. с нім. Н. М. Маракуєвої / А.Шопенгауер. – Спб. : изд. Губинського, 1896. – 327 с.
10. Padagogische Texte / Hrsg. von Wilhelm Flitner. Schleiermacher padagogische Schriften unter Mitwirkung von Theodor Schulze. Die Vorlesungen aus dem Jahre 1826 / Hrsg. von Erich Weniger, Bd 1– Dusseldorf und Munchen: Verlag Helmut Kupper Vormalis Georg Bondi, 1957. – 475 S.